

Parochiekerkenplan Antwerpen

Persoonlijke beschouwingen van Mgr. Johan Bonny, bisschop van Antwerpen

In de voorbije jaren is intensief gewerkt aan een parochiekerkenplan voor de stadsregio Antwerpen. Mijn oprechte dank gaat naar allen die eraan hebben meegewerkt: Schepen Heylen met de medewerkers van zijn kabinet en administratie, de medewerkers van het Bisdome en het Vicariaat Antwerpen, en vooral ook de leden van lokale en centrale kerkbesturen verbonden aan de Antwerpse parochiekerken. Met kennis van zaken hebben ze de Antwerpse kerkgebouwen in kaart gebracht, met oog voor de kansen en beperktheden van elk gebouw en elke locatie. Voor elk kerkgebouw hebben ze ook nagedacht over de toekomst, met oog voor de eigenheid van elk gebouw en de gemeenschap die er gebruik van maakt. We zijn hen dankbaar voor die grootschalige oefening. Voor elk kerkgebouw afzonderlijk is een aanzet gegeven, waarover wij verder willen nadenken, samen met alle betrokkenen.

Als inleiding op het kerkenplan wil ik enkele persoonlijke beschouwingen naar voren brengen. Ze hebben geen onmiddellijk impact op het ene of het andere gebouw uit het kerkenplan. Ze willen veeleer verduidelijken vanuit welke zorg en met welke ingesteldheid ik als bisschop naar het vraagstuk van de kerkgebouwen in Antwerpen kijk. Het gaat hier immers over meer dan bakstenen en boekhouding. Voor dat 'meer' wil ik de nodige aandacht vragen, omdat uitgerekend dat 'meer' tot onze gemeenschappelijke burgerlijke en kerkelijke beleidsverantwoordelijkheid behoort.

1. Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken

Op 8 november 2012 hebben de Vlaamse bisschoppen een beleidsdocument gepubliceerd met richtlijnen voor het gebruik van parochiekerken. Dat beleidsdocument bevat naast enkele terminologische definities ook een aantal richtlijnen met betrekking tot het gebruik, de valorisatie, het medegebruik, het gedeeld gebruik, de nevenbestemming en herbestemming van kerkgebouwen. Deze richtlijnen hebben een bindend karakter. Vlaanderen breed houden de bisdommen zich aan de begrippen en de richtlijnen zoals daar gedefinieerd. Gelet op het belang van dat document, is het hieronder integraal opgenomen.

Met dat beleidsdocument willen de Vlaamse bisschoppen constructief meestappen in de denkoefening over de toekomst van onze kerkgebouwen. Voor de Kerk gaat het telkens om een dubbel perspectief: dat van het kerkgebouw en dat van de kerkgemeenschap. Welke kerkgebouw voor welke kerkgemeenschap? En ook: welke kerkgemeenschap voor welk kerkgebouw? Daarom is het voor de kerkelijke overheid belangrijk dat in elke afzonderlijke beslissing over een kerkgebouw zowel de diverse verantwoordelijken voor het gebouw als de diverse verantwoordelijken voor de gemeenschap hun argumenten kunnen aanbrengen en hun gewicht in de schaal leggen. Bovendien wil de kerkelijke overheid erover waken dat alle beslissingen in dezen rechtsgeldig zijn, dit wil zeggen dat ze voldoen aan de vereisten van zowel het burgerlijk recht als het kerkelijk recht.

2. Kijken naar de toekomst

Het bisdom Antwerpen gelooft in de toekomst van de katholieke kerkgemeenschap in de regio Antwerpen en gaat ervoor. Die overtuiging heeft een dubbele drijfveer. Een: we geloven in de intrinsieke waarde van het christelijk geloof en van de kerkgemeenschap. Twee: we geloven in de zending van de katholieke gemeenschap voor de opbouw van een humane en vreedevolle samenleving. Met deze blik op de toekomst kijken we naar het vraagstuk van de kerkgebouwen. Met andere woorden: voor wie een toekomstgericht beleid voert, is de vraag niet alleen “wat er niet meer is” of “wat er nog is”, maar ook en vooral “wat er best zou zijn” of “wat we willen mogelijk maken”.

‘Kijken naar de toekomst’ betekent dat kerkgebouwen meer zijn dan bakstenen en boekhouding. Het gaat eerst en vooral over de vraag: in welke samenleving willen wij binnen twintig, veertig, zestig jaar wonen? Hoe willen we kansen scheppen en ruimte bieden voor een gediversifieerd religieus en levensbeschouwelijk aanbod, zeker in de meest “strategische” of “risicovolle” buurten van onze stadsregio? Met een eenmalige verkoop ben je op korte termijn misschien van een kost af, maar heb je op lange termijn weinig maatschappelijke bewegingsruimte gewonnen. In dit dossier vallen de taak van de boekhouder en die van de beleidsverantwoordelijke niet zomaar samen.

Kerken gaan over meer dan kerkdiensten: ze gaan ook over een netwerk van buurtvorming, ontmoeting en verbondenheid, dienstbetoon en solidariteit. Die vraag is bijzonder belangrijk voor de toekomst van onze Antwerpse agglomeratie: voor welke sociale netwerken willen we de nodige ruimte voorzien, op lange termijn. Wie de knooppunten opdoekt, moet zich niet verwonderen dat nadien ook het netwerk verdwijnt. Voor de katholieke Kerk en het katholieke verenigingsleven is dat sociale weefsel altijd een grote doelstelling en zorg geweest. In recente jaren werden kerkgebouwen bijvoorbeeld ook gebruikt voor kerkasiel, voor onthaal van daklozen in de wintermaanden (o.a. Sint-Walburgis), voor kerstmaaltijden voor armen en daklozen (o.a. Sint-Carolus Borromeus). We willen die sociale dimensie blijven meenemen in het debat over de kerkgebouwen. Op dat punt wil de Kerk een partner zijn in het maatschappelijk debat.

Omdat het religieuze met het ongrijpbare en onzegbare te maken heeft, maakt het gebruik van heilige tekens en gebaren, van gewijde woorden en teksten en vooral van symboliek. Alles wat in en rond een kerkgebouw gebeurt, heeft een hoog symbolisch karakter. Die symboliek raakt niet enkel het verstand, maar ook en vooral het hart en de ziel van mensen. Wie in gesprek gaat over de toekomst van een kerkgebouw moet zich daarvan terdege bewust zijn. Een kerk kan niet nevenbestemd of herbestemd worden zonder aan die symbolische betekenis en aan diepe gevoelens te raken. Wie nadenkt over de nevenbestemming of herbestemming van een kerkgebouw, blijft best binnen hetzelfde symbolische register. Wie in bepaalde landen kerkgebouwen bezocht die ooit aan een andere religieuze traditie werden toegekend, of voor een niet-religieus gebruik bestemd (winkel, restaurant, sportzaal), kent het gevoel van voor een gebouw te staan dat symbolisch “in tegenspraak is met zichzelf” en als zodanig op lange termijn een plaats van betwisting of frustratie blijft.

Vele kerkgebouwen hebben een unieke historische waarde zowel wat de architectuur als wat het kunstpatrimonium betreft. In Antwerpen is het aantal kerken en kerkelijke gebouwen dat tot 'beschermd monument' werd geklasseerd bijzonder groot. Uiteraard steunt de kerkelijke overheid de manier waarop de burgerlijke overheid, monumentenzorg en andere betrokken diensten zorg dragen voor dat patrimonium en de nodige middelen vrijmaken voor onderhoud en restauratie. Tegelijk wil ik de nodige aandacht vragen voor een probleem waarop wij geregeld stoten, namelijk de tegenspraak, verwarring of verlamming die kan ontstaan wanneer diverse overheden en diensten zich met eenzelfde dossier moeten bezig houden. Het kerkenplan dat nu voorligt, bevat tal van voorbeelden op dat punt. Wat is de verhouding tussen 'zorgen voor het verleden' en 'zorgen voor de toekomst' in en rond een beschermd monument? Hoe kan de zorg voor de historische waarde van een gebouw gecombineerd worden met de zorg voor een soepel en creatief gebruik ervan in de toekomst? Het gebouw is van steen, maar de gemeenschap errond niet. Welke instantie bemiddelt of beslist wanneer tegengestelde belangen of diensten met elkaar in conflict komen? Hoe kan een geklasseerde entiteit toch deel uitmaken van een nieuw project, en omgekeerd? Deze vragen wil ik graag op de verantwoordelijke tafels leggen.

3. Christelijke kerkgebouwen prioritair voor christelijke gemeenschappen

De verantwoordelijkheid van het bisdom en van de bisschop van Antwerpen omvat minstens zes cirkels, die alle te maken hebben met het vraagstuk van de kerkgebouwen. Voor elk van die zes cirkels is de vraag: in welke kerkgebouwen kunnen ze terecht. Voor wie is de bisschop van Antwerpen verantwoordelijk? De lijst is lang:

1. de verantwoordelijkheid voor alle “Vlaamse” of “witte” parochiale geloofskernen zoals ze gegroeid zijn rond de vele parochiekerken in het Antwerpse; in vergelijking met vroeger zijn dat vaak kleine “restgemeenschappen”; we proberen die kleine “restgemeenschappen” in nieuwe pastorale eenheden met elkaar te verbinden en een toekomst te geven voorbij de oude parochiale grenzen;
2. de verantwoordelijkheid voor alle katholieke gelovigen die uit andere landen of continenten naar hier komen; volgens het Kerkelijk Recht behoren alle katholieken die wonen in Antwerpen rechtens tot het bisdom Antwerpen; de bisschop draagt voor hen de integrale kerkelijke en pastorale verantwoordelijkheid; gezien hun grote aantal vormen zij de meerderheid van de praktiserende katholieken (*a majority of minorities*); het gaat om een zeer diverse verzameling katholieken uit Oost-Europa, Afrika, Azië, Latijns-Amerika. Zoals de lokale katholieken hebben zij recht op een passend kerkgebouw, een passende priester en passende pastorale ondersteuning;
3. de verantwoordelijkheid voor alle katholieke gemeenschappen die behoren tot een zogenoemde ‘oosterse ritus’ of ‘oosters-katholieke kerk’; het gaat om een snel groeiend aantal oosters-katholieke gemeenschappen; voorbeeld: de Chaldees-katholieke of Syrisch-katholieke gemeenschap (uit Turkije, Irak en Syrië), de Wit-Russisch-katholieke gemeenschap, de Oekraïens-katholieke gemeenschap; het Kerkelijk Recht voorziet dat deze gemeenschappen recht hebben op hun eigen ritus, in een passend kerkgebouw, met een eigen priester;

4. de verantwoordelijkheid voor kerkelijke congregaties, groepen of bewegingen die vanuit hun eigen inspiratie of zorg een initiatief neerzetten; traditiegetrouw waren dat de klassieke religieuze congregaties (aan hen heeft Antwerpen trouwens een aantal van zijn mooiste kerkgebouwen of kerkelijk kunstpatrimonium te danken: de norbertijnen, de augustijnen, de dominicanen, de jezuiten, de karmelietessen, de clarissen etc.). Ook vandaag behoren deze groepen tot het kerkelijke landschap waarvoor de bisschop verantwoordelijk is: enerzijds in de vorm van klassieke religieuze congregaties die nieuwe initiatieven nemen; anderzijds in de vorm van nieuwe gemeenschappen of bewegingen die het kerkelijke weefsel komen verrijken met initiatieven in het veld van de evangelisatie en/of de zorg voor armen (in Antwerpen o.a. Sant'Egidio, de Chemin Neuf, de Neocatechumenale Weg, etc.); het is voor de bisschop belangrijk om de kansen die deze nieuwe groepen en bewegingen bieden (zeker op internationaal vlak) niet aan Antwerpen te laten voorbijgaan; integendeel: de Kerk van Antwerpen heeft er alle belang bij deze groepen en bewegingen in Antwerpen een kans te geven (zoals ook in het verleden gebeurd is); terecht vragen deze groepen of bewegingen ook naar een passend kerkgebouw voor hun activiteiten;

5. in Antwerpen zijn naast de katholieke Kerk ook een groeiend aantal niet-katholieke gemeenschappen aanwezig, vaak met een stijgend aantal gelovigen; het gaat over belangrijke groepen zoals de Russisch-orthodoxe gemeenschap, de Roemeens-orthodoxe gemeenschap, de Grieks-orthodoxe gemeenschap, de Koptisch-orthodoxe gemeenschap (Egypte), de Ethiopisch-orthodoxe gemeenschap, de Armeens-orthodoxe gemeenschap; de Syrisch-orthodoxe gemeenschap; al deze gemeenschappen zijn in Antwerpen aanwezig en zoeken naar een kerkgebouw voor hun liturgische vieringen en gemeenschapsactiviteiten; waar mogelijk ondersteunen wij hun vraag en gaan we met hen op zoek naar een passende oplossing.

6. naast de klassieke kerken zijn in Antwerpen een snel groeiend aantal christelijke groepen zonder kerkelijke binding actief; we noemen ze vaak de evangelicale gemeenschappen; de meesten komen samen in 'omgeturnde' private huizen, voormalige winkels, garages of stapelhuizen. Zij hebben een belangrijke betekenis voor de verspreiding van het christelijk geloof onder de "nieuwe Belgen", afkomstig uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika, maar ook uit het Midden-Oosten en Oost-Europa. Hoewel zij geen structurele binding hebben (of wensen) met de klassieke kerken, is het belangrijk om hen in beeld te houden bij het denkproces over de kerkgebouwen.

De meeste van de zes genoemde cirkels draaien niet rond een plaatselijke kerktoren. Ze strekken zich uit over de hele agglomeratie Antwerpen. Vraag is dus: hoe kunnen we maken dat deze gemeenschappen aan een passend kerkgebouw komen, ergens in de agglomeratie Antwerpen, op een bereikbare plaats (openbaar vervoer; parking), aan een voor hen haalbare prijs (bepaalde gemeenschappen zijn bemiddeld, andere niet), in een gebouw dat past binnen hun cultuur (voor de enen is een iconostase nodig, voor anderen tapijten), zo mogelijk met een zaal (parochiezaal, school) in de buurt voor ontmoeting of catechese. Kortom: telkens in het kerkenplan voor Antwerpen het woord nevengebruik, medegebruik, nevenbestemming of herbestemming staat, komen de bovengenoemde cirkels van katholieke of christelijke gemeenschappen prioritair in beeld.

4. *Kerkgebouwen in Pastorale Eenheden*

Het bisdom Antwerpen en het Vicariaat Antwerpen zijn volop bezig aan een nieuwe indeling van het kerkelijke landschap in pastorale eenheden. Meerdere parochies en dekenaten van vroeger worden in een nieuwe pastorale eenheid samengebracht. Het is de bedoeling om de uitwisseling, samenwerking en verbondenheid tussen alle christelijke geloofskernen in die grotere pastorale eenheid te bevorderen. Op praktisch vlak moet deze herstructurering onder andere een gedifferentieerder gebruik van de kerkgebouwen mogelijk maken. Voor het bisdom Antwerpen is de vraag naar de toekomst van een kerkgebouw gekoppeld aan de toekomst van de ‘pastorale eenheid’ waarin het zich bevindt: welke rol kan dat bepaalde kerkgebouw het beste vervullen, welke gemeenschap(pen) kan (kunnen) er best in samenkomen of welke activiteit kan er best in plaatsvinden, gelet op de maatschappelijke en kerkelijke context van de ‘pastorale eenheid’ waarin het zich bevindt?

Anders dan vroeger is godsdienst, christen-zijn of katholiek-zijn voor mensen van vandaag niet meer een zaak van ‘zwart-wit’, ‘alles of niets’, ‘gelovig of ongelovig’, ‘militant voor of militant tegen’, ‘Don Camillo en Peppone’. Het zou overigens jammer zijn indien we naar dat soort schema’s terugkeerden. Vandaag is geloven voor velen een zaak van aarzelen en zoeken, van een stille plek waar symbolen en teksten iets anders mogen oproepen, van een verrassende ontmoeting met een stuk van Bach in een overigens stille of verlaten kerk, van een niet-zakelijke plek waar mensen kunnen stilvallen midden de drukte van hun bestaan, van een sacrale ruimte waarin kunst of een kunstenaar iets van de andere dimensie mag oproepen. Juist daar situeert zich de zending van de kerkgemeenschap: zoeken naar nieuwe vrijplaatsen voor zinzoekers, voor diepte en sacraliteit, voor het geheim van leven en sterven. Op dat gebied kunnen Antwerpse kerkgebouwen, waaraan de beste van onze architecten en ambachtslui ooit gewerkt hebben, ongetwijfeld een belangrijk rol vervullen. Eén voorbeeld: viermaal per jaar wordt nu in de kathedraal een zogenoemde ‘Night Fever’ gehouden, waarbij alle toevallige passanten die het willen, zomaar even in het avondduister van de kathedraal een kaarsje kunnen ontsteken; telkens gaan meer dan duizend mensen daarop in. Voor het bisdom Antwerpen is de vraag dus niet enkel “hebben we deze kerk nog nodig voor zondagsmissen en uitvaarten?”, maar “hoe kan deze kerk een zinvolle plek worden voor zoekende, denkende mensen vandaag? Termen als nevenbestemming of herbestemming gaan op de eerste plaats over een mogelijke herbestemming in dat domein. Wanneer een afweging moet gemaakt worden tussen diverse mogelijke nevenbestemmingen of herbestemmingen, zal het bisdom Antwerpen de voorkeur geven aan een nevenbestemming of een herbestemming in het sacrale of levensbeschouwelijke domein.

Antwerpen heeft een (relatief) klein historisch centrum en een brede pluriforme periferie (hopelijk voelt niemand zich door deze formulering gekwetst). Die periferie is voor het bisdom Antwerpen een belangrijk punt van aandacht. Indien we het ons gemakkelijk wilden maken, zouden we ons uit deze complexe periferie kunnen terugtrekken. Dat is echter niet onze keuze. We voelen ons daarin gesterkt door paus Franciscus die er sinds zijn verkiezing op hamert dat de Kerk zich niet uit de periferieën van onze samenleving en van het menselijke leven mag terugtrekken. ‘Kerk en periferie’: het is internationaal een nieuw thema, zoals ook ‘politiek en periferie’ een nieuw thema aan het worden is.

Hoe de Kerk in de pluriforme periferie van Antwerpen aanwezig kan zijn, is een vraag met een onzekere uitkomst. Maar dat het bisdom Antwerpen daar wil blijven en eraan wil werken, is een keuze. Liever dan kerken in de periferie te verkopen of af te breken, wil de bisschop samen met andere partners zoeken welke religieuze of sociale bestemming zij kunnen krijgen (cf. Sant'Egidio in kerk van Sint-Lucas op Linkeroever).

Kerkbesturen (Kerkfabrieken) zorgen voor 'hun' parochiekerk. Dat werkt nog steeds één op één: één kerkbestuur op één parochiekerk (al verrichten de centrale kerkbesturen al goed en belangrijk werk). Dat is de kracht (geweest) van onze kerkbesturen: een groep plaatselijke personen die zich volop inzetten voor hun eigen, plaatselijke parochiekerk. Als onze kerkgebouwen er nog staan, en meestal in goed verzorgde staat, dan is dat in grote mate te danken aan de gemotiveerde, competente en vooral ook onbetaalde toewijding van deze kerkbesturen. Vandaag worden deze kerkbesturen met niet weinig uitdagingen geconfronteerd. Drie van deze uitdagingen zijn deze: (1) het gaat vaak om een kleine of oudere groep personen, voor wie de zorg voor een oud, groot en complex kerkgebouw een te zware last om dragen wordt; (2) het kerkbestuur was vroeger altijd omgeven door een sterke ploeg medewerkers van de parochie: pastoor, onderpastoors, religieuzen, teamleden; dat gaf hun moed en enthousiasme; nu de parochie en vooral ook het plaatselijke pastorale kader sterk is afgeslankt, hebben zij soms het gevoel van er alleen voor te staan, of in het ledige te werken; voor wie doen we het nog?; (3) het is voor hen niet evident om in te staan voor een kerkgebouw dat in de toekomst zal dienen voor een andere kerkgemeenschap dan de groep plaatselijke katholieken die zij gekend hebben; het komt voor hen over als "wij" tegenover "zij": "wij dragen de last en zij krijgen het gebruik". Kortom: voor het bisdom Antwerpen vraagt het gesprek over de toekomst van de kerkgebouwen om een gesprek over de toekomst van de kerkbesturen. Als kerkgebouwen in een ruimere regionale cirkel moeten functioneren, kunnen we de verantwoordelijkheid voor het kerkgebouw niet overlaten aan een kleine plaatselijke groep van overbevraagde personen. Hoe kunnen wij hen versterken of ondersteunen? Hoe kunnen we hun 'afzonderlijke' werkingen inpassen in een globaal pastoraal en administratief 'kerkenplan' voor de stadsregio Antwerpen? Die vraag moeten we meenemen.

5. Besluit.

Het bisdom Antwerpen wil constructief meewerken aan een degelijk parochiekerkenplan voor de stadsregio Antwerpen: met vertrouwen in de zending van de Kerk, met aandacht voor vele gemeenschappen en hun noden, concreet en niet overhaast, gericht op het sociale en religieuze welzijn van velen, met name in de 'periferie', met waardering voor de inzet van velen voor ons religieuze en kerkelijke (kunst)patrimonium.

+ Johan Bonny
Bisschop van Antwerpen

11 oktober 2016